



Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΤΡΑΠΕΖΙ



ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Όταν κάποιος, στα πολύ μακρινά χρόνια της προϊστορίας, θέλησε να μοιραστεί για πρώτη φορά την τροφή του με κάποιον άλλο, τότε άθελά του έθετε το σπόρο για το πρώτο κύτταρο της κοινωνίας. Έκτοτε, και παρά τα χιλιάδες χρόνια που πέρασαν όλες οι κοινωνικές εκδηλώσεις, όλα τα σημαντικά γεγονότα στα διάφορα στάδια της ζωής κάθε ανθρώπου συνοδεύονται από γεύματα. Ανεξάρτητα σε ποια φυλή ανήκουν, ποια γλώσσα μιλούν, τι χρώμα, τι ηλικία ή τι ενδιαφέροντα έχουν οι ποικίλες ομάδες συνοδεύουν τις σημαντικές και ασήμαντες στιγμές της καθημερινότητάς τους με γεύματα. Έτσι, το φαγητό είναι, ίσως, η πρώτη απόλαυση που αισθανόμαστε από το στήθος της μάνας μας, κι, ίσως, η τελευταία, με την οποία μπορούμε να ηδονιζόμαστε, μέχρι τα βαθιά γεράματα.

Τα είδη των τροφών, ο τρόπος μαγειρέματος και σερβιρίσματος, οι συνήθειες κατά τη διάρκεια του φαγητού, χαρακτηρίζουν τους λαούς στα διάφορα μήκη και πλάτη της υφηλίου, ανάλογα με τις κλιματολογικές συνθήκες, το μορφωτικό και οικονομικό επίπεδο και συνήθως σε συνδυασμό με θρησκευτικές ή πολιτικές πεποιθήσεις. Το φαγητό είναι άποψη, είναι ιδεολογία, είναι στάση ζωής. Και η κουλτούρα του φαγητού, ακόμη κι αν δεν είναι η πιο σημαντική στη ζωή όλων, καθορίζει τη συμπεριφορά μας και αναμφίβολα αφορά πολλούς.

Οι Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς είναι μια πανευρωπαϊκή γιορτή που γίνεται ταυτόχρονα σε όλη την Ευρώπη, με κοινό θέμα, που αλλάζει ανά διετία. Η διατροφή ήταν το θέμα της διετίας 2005-2006. Έτσι, το τριήμερο των εκδηλώσεων αφιερώθηκε και τις δύο χρονιές σε κύκλο ομιλιών που αφορούσαν την πρώτη χρονιά στην περίοδο από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι τους ελληνοιστικούς και τη δεύτερη από τους ρωμαϊκούς μέχρι τους οθωμανικούς.

Το πέρας των ομιλιών επισφραγίστηκε και τις δύο χρονιές με ένα πλούσιο δείπνο στο οποίο παρουσιάστηκαν, με επιμέλεια ειδικού σεφ μαγειρικής, συνταγές των εποχών που προαναφέρθηκαν, έτσι ώστε οι μετέχοντες του εορτασμού επισκέπτες να έχουν τη βιωματική εμπειρία της γευσίγνωσίας φαγητών της αρχαιότητας. Την πρώτη χρονιά ετοιμάσαμε τραπέζι με προϊστορικές, κλασικές και ελληνοιστικές συνταγές. Τη δεύτερη χρονιά το δείπνο ήταν φτιαγμένο με συνταγές ρωμαϊκών, βυζαντινών και οθωμανικών χρόνων με έμφαση στα τοπικά σεφαραδίτικα φαγητά.

Η ανταπόκριση από το κοινό ήταν πολύ μακράν των προσδοκιών μας. Ήταν πραγματικά απολαυστικό να γεύονται σύγχρονοι συνδαιτημόνες σπεσιαλιτέ που γαργαλούσαν τους ουρανίσκους των προγόνων μας αιώνες πριν, σπεσιαλιτέ που μαγειρεύτηκαν με αυθεντικά υλικά και με το ίδιο μεράκι που ετοιμάζονταν για τα γεύματα της αρχαιότητας.



Όλα γύρω από ένα τραπέζι. Εκεί και οι γάμοι, εκεί και οι απώλειες, εκεί οι φίλοι έρχονται πιο κοντά, εκεί οι εχθροί συμφιλιώνονται. Γύρω από ένα τραπέζι συνθέτουμε τον παρόντα βίο μας και ως ένα αιώνιο νεκρόδειπνο ονειρευτήκαμε ανά τους αιώνες τον θάνατο. Από το Μεγάλο Τραπέζι της ζωής μας παρελαύνουν τα φορτία της μνήμης και της λήθης, χωνεμένες αναμνήσεις και μισοσβησμένες εικόνες, αχνές και έντονες αισθήσεις των γεύσεων και των μυρωδάτων της κουζίνας οσμών. Αυτό το Τραπέζι τα περιλαμβάνει όλα: αγάπες, πίκρες, δόξες, καημούς, απωθημένα, ματαιοδοξίες, πάθη, όλα να γλυκαίνουν αχνά, να απαλύνονται, να μετουσιώνονται ωραία σε συγκινήσεις και να ίπτανται πάνω από ζεστές ευχές και τσουγκρίσματα ποτηριών.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρήθηκε μια έντονη στροφή για τη γνωριμία της κουλτούρας του φαγητού. Κάτι σαν κοινωνικό ή, αν θέλετε, πολιτιστικό –ελλείψει άλλων ενδιαφερόντων άραγε;– φαινόμενο. Οι απανταχού «ειδήμονες» ανακάλυψαν ότι το φαγητό «πουλάει», ότι μπορεί να προσφέρει θέαμα, ότι μπορεί να δημιουργήσει θέμα εκ του μη όντος. Αυτή είναι μια άλλη, καινούργια υπερβολή της κοινωνίας της υπερκατανάλωσης των υλικών αγαθών, των ιδεών και των αξιών των ημερών μας.

Ξαφνικά, φάνηκε να μετατρέπονται σε πρωταγωνιστές στη ζωή μας, και να αποτελούν μοναδικό ενδιαφέρον ζήτημα, οι «παραδοσιακές» συνταγές της μεσογειακής διατροφής, οι ωφέλειες των προϊόντων της ελληνικής γης και τα πατροπαράδοτα παρασκευάσματα των γιαγιάδων μας. Ίσως, να πρόκειται για μια άμυνα στους εντατικούς καθημερινούς μας ρυθμούς, αυτή η στροφή από τις κατσαρόλες ταχύτητος στα μαγειρέματα βραδύτητας. Ή για ένα είδος τεχνητού αποπροσανατολισμού από τα πραγματικά βαριά φορτία του σύγχρονου βίου. Ποιος ξέρει... Θα γίνει, ίσως, στο μέλλον σωστή αποτίμηση αυτής της «μαγειρομανίας» από ψυχραιμους αναλυτές.

Το παρόν βιβλίο δεν φιλοδοξεί να ακολουθήσει το ρεύμα της εποχής. Επιδιώκει να βοηθήσει τον αναγνώστη στην ανάπλαση, μέσα από τεκμηριωμένη επιστημονική πληροφόρηση, χαμένων κομματιών της αρχαιότητας, να συμβάλει στη στιγμιαία αποκατάσταση λεπτομερειών σχετικών με τις συνήθειες, τα ήθη και τα έθιμα παλαιότερων εποχών και να μας κατευθύνει στη συνειδητοποίηση ότι η αναδίφηση σε αρχαιότερους χρόνους δημιουργεί ασφαλέστερες προϋποθέσεις για ορθότερη κατανόηση του παρόντος μας.

Στους συντελεστές της γευσισγνωστικής πανδαισίας κατά την οργάνωση των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς των ετών 2005 και 2006, καθώς σε όλους όσοι συνέβαλαν στην έκδοση των πρακτικών των εργασιών αυτών, και κυρίως στους συγγραφείς, απευθύνονται οι πιο θερμές μας ευχαριστίες.

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη
Διευθύντρια Α.Μ.Θ.


Περιεχόμενα

Ο άνθρωπος είναι ό,τι τρώει... Προσεγγίσεις στην ιστορία της διατροφής	9
<i>Ευαγγελία Στεφανή – Εσθήρ Σολομών</i>	
Τρόφιμα φυτικής προέλευσης στην προϊστορική Βόρεια Ελλάδα	25
<i>Σουλτάνα-Μαρία Βαλαμώτη</i>	
Τροφή και μαγειρική των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων	39
<i>Σεμέλη Πιργιάτογλου</i>	
Πότος και συμπόσιο στο πλαίσιο του διονυσιασμού	51
<i>Δήμητρα Μήττα</i>	
Η μαγειρική των Ρωμαίων	69
<i>Λεωνίδα Τρομάρας</i>	
Βυζαντινών διατροφή	81
<i>Παναγιώτης Καμπάνης</i>	
Η απλότητα ως σύνθεση Το παράδειγμα της ελληνικής κουζίνας	103
<i>Ελεωνόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου</i>	
Ψωμί άγιο και δαιμονικό	125
<i>Νέλλη Μελίδου-Κεφαλά</i>	
Οι Σεφαραδίτες Εβραίοι της Θεσσαλονίκης Διατροφή και συλλογική μνήμη	133
<i>Βασιλική Κράββα</i>	
Οι συγγραφείς	147

Οι Σεφαραδίτες Εβραίοι
της Θεσσαλονίκης:
Διατροφή & συλλογική μνήμη



Εικόνα: Ξέγνοιαστα παιδικά χρόνια. Στιγμές σε μια προπολεμική εβραιούπολη.



Παλιότερα, πριν τον Πόλεμο η Θεσσαλονίκη ήταν γεμάτη Εβραίους... Δεν υπάρχει σχεδόν τίποτε πια... Για να είμαι ειλικρινής δεν ξέρω και δεν ενδιαφέρομαι γιατί δεν περπατώ στους δρόμους, δεν έχω το κουράγιο. Ούτε και νηστεύω, το παραδέχομαι. Παλιά δεν υπήρχε γειτονιά χωρίς Εβραίους και όλοι ήταν πιο αφοσιωμένοι στη θρησκεία τους. Τώρα πια το μόνο που μας έχει απομείνει να μας θυμίζει ότι είμαστε Σεφαραδίτες Εβραίοι είναι η κουζίνα μας...

Απόσπασμα από συνέντευξη¹ με ηλικιωμένη Εβραία Θεσσαλονικιά

Το άρθρο που ακολουθεί πραγματεύεται τη μνήμη καθώς και τη συμμετοχή της διατροφής στη συγκρότηση του συλλογικού εαυτού, στην ενδυνάμωση του «ανήκειν». Με άλλα λόγια αναλύεται πώς το παρελθόν –μέσα από την επιλεκτική επίκληση, τροποποίηση ή αναίρεσή του– χρησιμοποιείται για την «κατασκευή» ενός επιθυμητού παρόντος και τη δημιουργία μιας ρητορικής συνέχειας, που εντέλει συνιστά συστατικό της συλλογικότητας και της άρθρωσης ενός ιδιαίτερου πολιτισμικού λόγου. Εξετάζεται δε πώς η μαγειρική και η κατανάλωση της τροφής λειτουργούν ως πόλοι αναφοράς της ομάδας και συνιστούν βασικές πολιτισμικές πρακτικές που συμβολίζουν τη διαφορετικότητα.

Για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης ιστορία και μνήμη ζυμώνονται και καθιστούν το παρελθόν άξονα αναφοράς του παρόντος. Ποιου παρελθόντος όμως; Ενός παρελθόντος οικειοποιημένου και εξιδανικευμένου, ρομαντικού και πολλές φορές γλαφυρού, το οποίο όμως αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ταυτότητας των Σαλονικιών Εβραίων σήμερα. Το εθνογραφικό παρόν καταδεικνύει πως στην περίπτωση τους η μνήμη γίνεται εξιστόρηση ενός μακρινού, όμως τόσο κοντινού συνάμα παρελθόντος, όπου το δημόσιο αφήγημα μετατρέπεται σε ιδιωτική ιστορία και αντίστροφα. Εξάλλου, η ιστορία αποτελεί εγγραφή της προσωπικής μνήμης του καθενός και συνδιαλέγεται όχι με κάποια αφηρημένη και αόρατη συλλογική μνήμη, αλλά με ένα σύνολο από μνήμες ατομικές, βιωματικές και συνεπώς διαφορετικές (Hassoun 1998).

Η Κοινότητα ως σύλλογος ζωντανός μέσα από τις εκδηλώσεις της συντηρεί την πίστη σε μια κοινή ιστορική παρακαταθήκη. Η διανομή φυλλαδίων με το περιεχόμενο και τις τροφές που συνοδεύουν κάθε γιορτή, οι αναμνηστήριες τελετές, οι επισκέψεις των μαθητών του εβραϊκού σχολείου στους τρόφιμους του γηροκομείου, εγγράφονται σε μία προσπάθεια εντατικοποίησης της μνήμης. Οι ίδιοι οι

1. Η ανθρωπολογική έρευνα (1998-2000) της συγγραφέως του παρόντος άρθρου περιλάμβανε συνεντεύξεις και συμμετοχικές παρατηρήσεις.

Εβραίοι, ως μέλη οικογενειών, συντηρούν και προάγουν την ιδιαίτερη ταυτότητά τους με την ανάκληση μνήμης και παραδόσεων μέσα από την επανάληψη των εορτασμών και την προσπάθεια για διατήρηση των «γνήσιων» Σεφαραδίτικων, αλλά και εβραϊκών στοιχείων της ταυτότητάς τους. Έτσι, οι μνημονικοί τόποι γίνονται υπόθεση κοινή και το δημόσιο αφήγημα οικειοποιείται, μετατρέπεται σε ιδιωτικό και αντιπαρατίθεται με το άλλο, το επίσημο δημόσιο αφήγημα. Σε αυτή λοιπόν τη διαδικασία συγκρότησης μνημονικών τόπων η διατροφή διαδραματίζει ρόλο πρωταγωνιστικό: η παρασκευή αλλά και η κατανάλωση της Σεφαραδίτικης τροφής συνιστούν συμμετοχή σε ένα ιδιαίτερο πολιτισμικό γίνεσθαι, αλλά και τον καμβά γύρω από τον οποίο συγκροτούνται ατομικές και συλλογικές μνήμες και εν τέλει συγκροτείται η πολιτισμική ιδιαιτερότητα των Σεφαραδιτών Εβραίων στη σύγχρονη Θεσσαλονίκη.

Η εγκατάσταση των Σεφαραδιτών Εβραίων στη Θεσσαλονίκη

Η πόλη της Θεσσαλονίκης άκμασε κατά τους ρωμαϊκούς και βυζαντινούς χρόνους, αλλά ερημώθηκε λόγω των συνεχών πολέμων με τους Οθωμανούς. Όταν πλέον πέρασε στα χέρια του Βαγιαζίτ του Β' ήταν μια πόλη κατεστραμμένη και ερημωμένη που δεν αριθμούσε πάνω από 2.000 κατοίκους. Θέλοντας να της δώσει ζωή ο σουλτάνος δέχτηκε την εγκατάσταση Εβραίων που απελάθηκαν το 15ο αιώνα από την Ισπανία. Συγκεκριμένα, το 1492 σημαντικός αριθμός Εβραίων εκδιώχθηκε από την Ισπανία λόγω της «Ιεράς Εξέτασης», που εφάρμοσαν οι καθολικοί βασιλείς Φερδινάνδος και Ισαβέλλα. Η πολιτική αυτή ανάγκασε περίπου 250.000 με 300.000 Εβραίους να εγκαταλείψουν την Ιβηρική χερσόνησο για να μην ασπαστούν τον καθολικισμό² και η πλειοψηφία τους εγκαταστάθηκε σε εδάφη της τότε οθωμανικής αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τη Μόλχο (1994) αρκετές χιλιάδες Σεφαραδιτών επέλεξαν τη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη ως τόπους εγκατάστασης.

Η απόδοση φόρων –κυρίως του κεφαλικού (*χαράτς*)– ήταν η κύρια υποχρέωση όλων των μη μουσουλμανικών πληθυσμών, συμπεριλαμβανομένου και του τότε εβραϊκού πληθυσμού με αντάλλαγμα τη σχετική εσωτερική του αυτονομία, καθώς και το σεβασμό της ιδιαίτερης θρησκείας του. Αυτό επέτρεψε όλες τις μη μουσουλμανικές κοινότητες –όπως η εβραϊκή, η χριστιανική και η αρμενική– να λειτουργούν μέσα σε καθεστώς σχετικής εσωτερικής αυτονομίας. Ο 16ος αιώνας –κυρίως χάρη στις εμπορικές δραστηριότητες των Εβραίων– ήταν σημαντικός για τον εβραϊσμό της πόλης τόσο οικονομικά όσο και πολιτισμικά, ενώ τους αιώνες που ακολούθησαν (17ος-18ος) διαδέχτηκαν περίοδοι μαρασμού.

Η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης συνέχισε να αναπτύσσεται και μάλιστα ο 19ος αιώνας θεωρείται ως η πιο ανθηρή περίοδος τόσο οικονομικά όσο και πολιτισμικά. Το 1860 μία ομάδα Γάλλων

2. Οι Εβραίοι που έμειναν στην Ισπανία και αλλαξοπίστησαν ονομάστηκαν *Marranos* ή *Conversos*. Παρέμειναν όμως Κρυπτοεβραίοι, δηλαδή ενώ φαινομενικά ήταν καθολικοί, στην ιδιωτική τους ζωή τηρούσαν τις ιουδαϊκές παραδόσεις.

Εβραίων ίδρυσε στη Γαλλία την *Alliance Israelite Universelle* με σκοπό τη μόρφωση των Εβραίων που ζούσαν σε εδάφη υπό οθωμανική κυριαρχία. Υπολογίζεται ότι μεταξύ του 1873 και του 1904 η *Alliance*, σε συνεργασία με την εβραϊκή κοινότητα, ίδρυσε στη Θεσσαλονίκη πάνω από ενενήντα σχολεία. Το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα έκανε την εμφάνισή του και ο εβραϊκός Τύπος. Ο αιώνας αυτός σηματοδότησε μια γενικότερη προσπάθεια εκσυγχρονισμού της πόλης (εγκαίνια σιδηρόδρομου και κατασκευή νέου λιμανιού) και μια γενικότερη βελτίωση των συνθηκών ζωής κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Εύπορες εβραϊκές οικογένειες όπως οι Μοδιάνο, οι Φερναντέζ και οι Μισραχή, συνέδεσαν το όνομά τους με την οικονομική άνθιση της πόλης.

Στα τέλη του 19ου και κυρίως στις αρχές του 20ού η παρακμή της οθωμανικής αυτοκρατορίας και οι αυξανόμενες εθνικιστικές τάσεις των βαλκανικών πληθυσμών –που μέχρι τότε βρίσκονταν υπό την κυριαρχία της– οδήγησαν στη σταδιακή της συρρίκνωση, συχνά με την ανοχή ή ακόμη και την προτροπή των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων της εποχής. Έτσι, μέσα σε ένα γενικότερο κλίμα εθνικισμού, στη μικρή Ελλάδα που είχε δημιουργηθεί το 1821 προστίθεται με το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων το 1913 η Θεσσαλονίκη. Το 1917 εξαιτίας μεγάλης πυρκαγιάς που ξέσπασε στην πόλη 70.000 έμειναν άστεγοι εκ των οποίων 50.000 ήταν Εβραίοι. Η σύνθεση του πληθυσμού μεταβάλλεται ουσιαστικά το 1922 εξαιτίας της καταστροφής της Μικράς Ασίας και της έλευσης περίπου 10.000 Μικρασιατών προσφύγων στην πόλη. Το αντι-σημιτικό κλίμα στην πόλη αρχίζει να κερδίζει έδαφος με αποκορύφωμα το 1931 και τον εμπρησμό της εβραϊκής συνοικίας Κάμπελ από την αντι-σημιτική οργάνωση ΕΕΕ, τα αρχικά της οποίας σημαίνουν «Εθνική Ένωσις Ελλάς». Η δικτατορία του Μεταξά απέκλεισε τις εβραϊκές οργανώσεις νέων από τη συμμετοχή στη νεολαία του κόμματός του (ΕΟΝ).

Παρά τα καθοριστικής σημασίας γεγονότα που σημάδεψαν τον προηγούμενο αιώνα ο εβραϊκός πληθυσμός της πόλης συνέχισε να είναι πολυπληθής. Έτσι το 1940, πριν δηλαδή τη μεταφορά των Εβραίων στα ναζιστικά στρατόπεδα, 56.500 Εβραίοι κατοικούσαν στη Θεσσαλονίκη (Μόλχο 1976). Με το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο σχεδόν εξαφανίστηκε η εβραϊκή παρουσία στην πόλη. Υπολογίζεται ότι εκτοπίστηκαν στα στρατόπεδα θανάτου περίπου 50.000 Θεσσαλονικείς Εβραίοι, περίπου δηλαδή το 96% του εβραϊκού στοιχείου αυτής της πόλης. Λιγότεροι από 2.000 επέστρεψαν με το τέλος του πολέμου στην Ελλάδα.

Η εβραϊκή κοινότητα της σύγχρονης Θεσσαλονίκης: Ο ρόλος της σεφαραδίτικης κουζίνας

Η Κοινότητα αριθμεί σήμερα γύρω στα 1.000 μέλη. Διατηρεί το δικό της δημοτικό σχολείο, γηροκομείο, νεκροταφείο,³ δύο συναγωγές και ένα μουσείο. Στα γραφεία της Εβραϊκής Κοινότητας Θεσσαλονίκης,

3. Για το εβραϊκό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης βλέπε το άρθρο της Σαλέμ (2001).

που βρίσκονται σε κεντρικό σημείο της πόλης, κατά τις γιορτινές μέρες του ιουδαϊσμού, όπως και την Παρασκευή το βράδυ και το Σάββατο (ιερές μέρες για τους Εβραίους), παρατίθενται κοινά, εορταστικά γεύματα στα οποία προσφέρονται παραδοσιακά ισπανοεβραϊκά φαγητά, όπως τα *κεφτίκας* (κεφτεδάκια από θρυμματισμένο άζυμο ψωμί και πράσο ή σπανάκι), *μπορέκας* (πίτες), αυγά *χαμινάδος* (αυγά βρασμένα μέσα σε κρεμμύδια και νερό που βράζουν για αρκετές ώρες και παίρνουν μπέζ χρώμα), αλλά και κατά την περίοδο του εβραϊκού Πάσχα το *πέσε εν σάλσα* (ψάρι με θρυμματισμένα καρύδια).

Οι Εβραίοι της σύγχρονης Θεσσαλονίκης με ιδιαίτερη υπερηφάνεια τοποθετούν την πολιτισμική τους αφετηρία στο 15ο αιώνα, δηλαδή στην περίοδο εκδίωξης τους από την Ισπανία και τονίζουν πως οι Σεφαραδίτες αποτελούν την «ελίτ» του ιουδαϊσμού αναφορικά με το μορφωτικό τους επίπεδο και τη γενικότερη καλλιέργειά τους. Τη σημαντικότερη ίσως έκφραση, αλλά και απόδειξη του πολιτισμού τους, αποτελεί η σεφαραδίτικη κουζίνα τους την οποία οι νεότεροι Εβραίοι γνωρίζουν τόσο μέσα από την οικογένεια και τα οικογενειακά εορταστικά γεύματα, αλλά και μέσα από τα γεύματα που λαμβάνουν χώρα στα κοινοτικά ιδρύματα και κυρίως το σχολείο.

Σύμφωνα με τον Barthes (1998) τα τρόφιμα αποτελούν «στάσεις», «πρωτόκολλα» που δεν αφορούν αποκλειστικά στη διατροφή, αλλά συνοψίζουν παρελθοντικούς χρόνους και συνιστούν κατηγορίες βίωσης του κόσμου. Τα τρόφιμα συνιστούν ακόμη θεσμούς οι οποίοι κινητοποιούν εικόνες, όνειρα, ταμπού, γούστα, επιλογές και αξίες. Ένα τέτοιο φορτισμένο συμβολικά τρόφιμο είναι το κρασί για τη Γαλλία. Το κρασί στο γαλλικό συλλογικό ασυνείδητο είναι συνώνυμο της συμμετοχής σε μια φαντασιακή εθνική πραγματικότητα. Μέσω της πόσης οι Γάλλοι καθημερινά εντάσσονται σε ένα εθνικό παρελθόν και με τον τρόπο αυτό ενδυναμώνεται η πίστη τους σε ένα ορισμένο διατροφικό είναι. Με άλλα λόγια η «παρελθοντολογική» αξία της τροφής συνίσταται στη συμμετοχή στον εθνικό μύθο, αλλά και στη βίωση –μέσω της κατανάλωσης της τροφής– μιας ορισμένης συνέχειας του έθνους. Η τροφή, καταλήγει ο Barthes, επιτρέπει στον Γάλλο να ριζώνει καθημερινά στο δικό του παρελθόν. Συζητώντας τις πολιτικές του σημαίνοντος ο μελετητής καταλήγει σε μια πιο ενδελεχή ματιά της καθημερινής παραγωγής γαλλικών πολιτισμικών προϊόντων και αποδομεί με επιτυχία την προσκόλληση σε πολιτισμικούς μύθους όπως η «γαλλική κουζίνα». Ένας ολόκληρος κόσμος παριστάνεται και κωδικοποιείται μέσω της τροφής και αυτό, εν τέλει, συνιστά και την πολυσημία της: η διατροφή δύναται να αποκαλύψει πολλά σχετικά με την επιθυμία να ανήκει κάποιος σε μια ομάδα.

Εξάλλου πολλές σχετικές με την τροφή μελέτες⁴ έχουν καταστήσει σαφές το γεγονός ότι, παρόλο που οι συζητήσεις γύρω από αυτό το θέμα θεωρούνται άνευ σημασίας, εντούτοις, η δύναμη της διατροφής έγκειται στο γεγονός ότι μπορεί να μας αποκαλύψει σημαντικά –συχνά λανθάνοντα– ζητήματα. Ένας ολόκληρος κόσμος σημείων κατασκευάζεται και παίρνει μορφή μέσα από τις ασήμαντες φαινομενικά

4. Πλήθος μελετών ασχολούνται με το θέμα της τροφής από τη δεκαετία του 1960 και εξής. Ενδεικτικά βλέπε Carlan 1997, Levi-Strauss 1965 και Van Den Bergh 1984.

διαδικασίες της προετοιμασίας, του σερβιρίσματος και της βρώσης. Τρώγοντας κάποιο συγκεκριμένο «δικό μας» φαγητό προβαίνουμε σε συγκεκριμένες κοινωνικές επιλογές που απελευθερώνουν πλήθος μηνυμάτων και συμβολισμών που σχετίζονται τόσο με το παρελθόν όσο και με το παρόν.

Για την κατασκευή του παρόντος επιστρατεύεται το παρελθόν

Τελικά η ερώτηση σχετικά με το αν αποτελεί το παρελθόν ξένο τόπο ενέχει την έννοια της ρητορικότητας. Ο Lowental (1985) ισχυρίζεται πως το «ξένο» και «μακρινό» που χαρακτηρίζει το παρελθόν εσωκλείει την επιθυμία οικειοποίησής του. Συνεπώς, η νοσταλγία ενός μακρινού και συνάμα επιθυμητού παρελθόντος ωθεί στην αναπόληση στιγμών του. Η νοσταλγία είναι αυτή ακριβώς η επιθυμία να ανατρέχουμε σε εποχές που θεωρούμε ότι η ζωή ήταν διαφορετική, πιο αγνή, πιο αυθεντική.

Για τον Cohen (1985) η κοινότητα ως διανοητικό κατασκεύασμα και ως «αποθήκη» σχέσεων και μηνυμάτων χρησιμοποιεί το παρελθόν και μάλιστα το αποθεματοποιεί για τυχόν μελλοντικές χρήσεις. Αυτό σημαίνει ότι οι εμπειρίες του παρελθόντος χρησιμοποιούνται από τα άτομα ως ερεθίσματα για μελλοντική δράση.

Αναλύοντας τη σχέση παρελθόντος και παρόντος ο ιστορικός Hobsbawm (1997) αποφαινεται ότι το παρελθόν αποτελεί όπλο και εφόδιο στην αντιμετώπιση του παρόντος και των αλλαγών που αυτό συνεπάγεται. Το παρελθόν, με τις επικλήσεις στη συνέχεια και στην παράδοση, ασκεί ιδιαίτερη γοητεία και αποτελεί αφορμή ταυτοποιήσεων και διαφοροποιήσεων. Έτσι για την κατασκευή του παρόντος χρησιμοποιείται η υποθήκη παρελθοντικού υλικού. Δηλαδή τα άτομα και οι ομάδες χτίζουν το παρόν χρησιμοποιώντας το παρελθόν ως πρώτη ύλη. Το ερώτημα παραμένει βέβαια: το χρησιμοποιούν αναλλοίωτο;

Μία δεύτερη, πιο ανθρωπολογικά κείμενη ανάγνωση του ερωτήματός μας συνηγορεί υπέρ της ρευστότητάς του. Ο όρος *αναλλοίωτος* παραπέμπει σε ρητορικές αυθεντικότητας, σε ακινησία και παρελθοντολαγνεία. Αναρωτιόμαστε δηλαδή αν η μνήμη φτιάχνει νέους μύθους ή μυθοποιεί το παρελθόν. Ο Hassoun (1998) αποφαινεται ως εξής: «Το παρελθόν, για να το παραλάβουμε, να το απαρτιώσουμε, να το οικειοποιηθούμε, αναγκαστικά –στον ένα ή στον άλλο βαθμό, με το έναν ή με τον άλλο τρόπο– θα το τροποποιήσουμε (αλλιώς θα είναι πάντοτε ένα ξένο σώμα). Αν αυτό ονομάζεται *μυθοποίηση*, θα πρέπει τουλάχιστον να έχουμε το νου μας, μην τυχόν, μέσα στο “πάθος της απομυθοποίησης”, της “καθαρής αλήθειας”, μαζί με το νερό του μπάνιου πετάξουμε και το μωρό» (1998, 27).

Οι άνθρωποι, ως μονάδες και ως μέλη ευέλικτων ομαδοποιήσεων, χτίζουν το δίχως άλλο το παρόν, επεμβαίνουν και ρυθμίζουν τις σχέσεις τους χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι διαδικασίες αυτές δεν

δοκιμάζονται από αντιφάσεις, συγκρούσεις, παλινδρομήσεις και υπαναχωρήσεις. Μια τέτοια θεώρηση άλλωστε είναι σύμφωνη με την επιταγή της κοινωνικής έρευνας των τελευταίων δεκαετιών που θέλει το άτομο δημιουργό και ελεγκτή και όχι παθητικό δέκτη.

Η μνήμη τροφοδοτεί τη συλλογικότητα και αποτελεί αφορμή εντάξεων και αποκλεισμών. Για να κατασκευάσουν ρητορικές συνέχειας οι ομάδες επιδιώκουν να έχουν ή να αποκτήσουν μνήμη. Μνήμη συλλογική που δεν είναι άλλη από ένα διαφοροποιημένο σύνολο ατομικών βιωμάτων, ένα πολύχρωμο μωσαϊκό από ατομικές μνήμες ή όπως παρατηρείται (Hassoun 1998) η εξύψωση, αγαλλίαση, πληγή, πένθος ή ότι κι αν κουβαλάει μέσα του ο καθένας σε σχέση με ένα σύγχρονο ή παλαιότερο γεγονός ή κατάσταση.

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης: Η οικειοποίηση της μνήμης μέσα από την παρασκευή και την κατανάλωση της τροφής

Για τον εβραϊκό πληθυσμό της σύγχρονης Θεσσαλονίκης το παρελθόν αποτελεί κοινό τόπο, σημείο αναφοράς, αφορμή διαφοροποιήσεων από τους «άλλους», χριστιανούς κατοίκους της. Ποιο παρελθόν όμως; Μέσα από διαδικασίες χειραγώγησης και επιλεκτικής μνημόνευσης δομείται ένα παρελθόν αποσπασματικό, κομματιασμένο αλλά σε κάθε περίπτωση οικειοποιημένο, «δικό τους» το οποίο άλλοτε ταυτίζεται και άλλοτε αποκλίνει ή απλά διαφοροποιείται από το παρελθόν «των άλλων» Θεσσαλονικέων. Πρόκειται για διαδικασίες συντήρησης κοινών μνημονικών τόπων, μία έννοια, που όπως σημειώνει η Μπενβενίστε (1999), συντίθεται μέσω συμβόλων, λόγων και τελετών. Η επίκληση σε αυτούς τους κοινούς μνημονικούς τόπους λειτουργεί ως απάντηση σε νέες καταστάσεις και νομιμοποιεί το παρελθόν μέσω της επανάληψης.

Έτσι όλα ξεκινούν σχεδόν επικά το 1492 με την εκδίωξη των Σεφαραδιτών Εβραίων από την Ισπανία. Η Ισπανία και ο Σεφαραδισμός ανάγονται στο χώρο της μυθοπλασίας, συνιστούν κοινή πολιτισμική παρακαταθήκη, κοινό μνημονικό τόπο, που εγγράφεται στο χρόνο αλλά και στο χώρο. Σε όλη τη διάρκεια της έρευνάς μου αναφορικά με τις διατροφικές συνήθειες των Θεσσαλονικιών Εβραίων τόσο στις συνεντεύξεις όσο και στις συμμετοχικές παρατηρήσεις οι πληροφορητές –κυρίως μεσήλικες και άτομα τρίτης ηλικίας– συστηματικά παραπέμπουν στη σεφαραδίτικη καταγωγή τους, στην υπερφάνεια που αντλούν, καθώς και στην ιδιαιτερότητα που αυτή συνεπάγεται:

...Εμείς ήρθαμε από την Ισπανία, αυτές είναι αυθεντικές σεφαραδίτικες συνταγές, είναι φαγητά που μόνο εμείς τα ξέρουμε. Έτσι μαγειρεύαν οι μανάδες και οι γιαγιάδες μας. Τις θυμόμαστε μέσα από τις γεύσεις...

Η Κοινότητα δεν παύει να συντηρεί και να διαιωνίζει την πίστη σε μια μυθική σχεδόν ισπανική καταγωγή με αναφορές σε αυτή στα φυλλάδια, στις συγκεντρώσεις, στους λόγους, στα γεύματα. Το 1992 μια αναμνηστήρια τελετή αφιερώθηκε στον εορτασμό των 500 χρόνων από τον ισπανικό διωγμό. Αυτή τελέστηκε στην Πλατεία Εβραίων Μαρτύρων, παρουσία του Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας, του βασιλικού ζεύγους της Ισπανίας και πλήθος επισήμων.

Σημαντικός μνημονικός τόπος για τον εβραϊσμό της πόλης αποτελεί και μια χωρο-χρονική διχοτομία: προπολεμική και μεταπολεμική Θεσσαλονίκη. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ο βίαιος εκτοπισμός στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, ο αφανισμός, αποτελούν ρήξεις, τραγικές αλλαγές, χωρίζουν το χώρο και το χρόνο σε «πριν» και «μετά». Το «πριν» ήταν μια εβραϊούπολη περίπου 70.000 ψυχών, γεμάτη καθημερινές απλές ιστορίες, μαγειρέματα, παιχνίδια παιδιών, αλλά και μαλώματα, οικονομικούς κυρίως ανταγωνισμούς. Το «μετά» είναι μια πόλη που γυρίζει την πλάτη στο εβραϊκό παρελθόν της, χριστιανοί που οικειοποιούνται εβραϊκά σπίτια και μαγαζιά, διασωθέντες που θέλουν αλλά δεν μπορούν να μιλήσουν γιατί κανείς δεν θα τους ακούσει, δεν θα τους πιστέψει ίσως. Και αμέσως μετά ο Εμφύλιος και από το ένα τραύμα στο άλλο. Όσοι επέστρεψαν από τα στρατόπεδα στρατεύτηκαν εκ νέου για να συμμετάσχουν σε έναν εθνικό παραλογισμό. Δύο ηλικιωμένοι πληροφορητές μου γνωρίστηκαν ανάμεσα από το συρματοπλέγμα διπλών ναζιστικών στατοπέδων. Επιστρέφοντας λογάριαζαν να παντρευτούν:

... Τον άντρα μου όταν γύρισε τον υποχρέωσε το κράτος να πολεμήσει στην πρώτη γραμμή. Εφτά διασωθέντες σκοτώθηκαν έτσι. Αυτό μας πίκρανε. Δεν ήμασταν τότε Έλληνες που είχαν υποφέρει, ήμασταν μόνο Εβραίοι. Γιατί; Γιατί δεν υπήρξε ειδική μεταχείριση για μας που γλιτώσαμε από τα στρατόπεδα; Για τρεις μήνες δεν ήξερα αν ζει, είχα τρελαθεί. Να σου πω κάτι; Είμαστε περισσότερο Έλληνες από κάποιους άλλους. Αλλά είμαστε διαφορετικοί... Να, έχουμε τις ιδιαιτερότητές μας...

Η Κοινότητα ως όργανο συλλογικό έχει αναλάβει να συντηρεί και να προβάλλει τη συλλογική μνήμη, τους δύο αυτούς μνημονικούς τόπους-σταθμούς του θεσσαλονικιώτικου εβραϊσμού και κυρίως να διδάξει εκ νέου την εβραϊκή θρησκεία στα μέλη της εφόσον οι περισσότεροι αρνούνται να τηρήσουν κατά γράμμα το νόμο. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η διανομή φυλλαδίων για τη «σωστή» εκμάθηση και τέλεση των γιορτών, οι προσπάθειες του ραβίνου για συστηματικότερη υιοθέτηση των βιβλικών διαιτητικών επιταγών⁵ στην καθημερινότητα, τα εορταστικά γεύματα που παρατίθενται στα γραφεία της Κοινότητας καθώς και τα μαθήματα σεφαραδίτικης μαγειρικής. Από τους πληροφορητές μου ελάχιστοι πηγαίνουν τακτικά στη Συναγωγή και σχεδόν κανείς δεν τηρεί κατά γράμμα τους διαιτητικούς κανόνες. Όλες όμως οι οικογένειες επαναλαμβάνουν τις εβραϊκές τελετουργίες

5. Το σύνολο των διαιτητικών κανόνων *κόσερ* ή *κασέρ* (Ισπανοεβραϊκά) υπάρχει καταχωρημένο στο *Λευιτικό* και στο *Δευτερονόμιο*, ιερά βιβλία της *Παλαιάς Διαθήκης*. Πρόκειται για πολύπλοκες και πολλές απαγορεύσεις μεταξύ των οποίων είναι η απαγόρευση βρώσης του χοιρινού κρέατος, των οστρακοειδών, αλλά και η απαγόρευση ανάμιξης ζωικών και γαλακτοκομικών προϊόντων. Απαγορεύεται να καταναλωθεί κρέας που δεν έχει σφαγεί από ειδικό σφαγέα *σοχέτ* και δεν φέρει τη σφραγίδα έγκρισης του ραβίνου. Κατά συνέπεια, όλα τα προϊόντα που παράγονται από ένα ζώο *κόσερ* θεωρούνται και αυτά *κόσερ*.

στο σπίτι, γιορτάζουν τις εβραϊκές γιορτές με τους συγγενείς και τους φίλους τους, συντηρούν έτσι οικογενειακές, αλλά και συλλογικότερες μνήμες. Συχνότατη είναι η διάκριση ανάμεσα στη θρησκεία και στην παράδοση:

...Εμείς δεν είμαστε θρήσκοι. Θρησκεία και παράδοση είναι διαφορετικά πράγματα. Η παράδοσή μας έχει μείνει ανέγγιχτη στο χρόνο. Γιατί να μην τηρείς τις παραδόσεις εξάλλου; Θυμάσαι όμορφες στιγμές και συγκεντρώνεις όλη την οικογένεια μαζί και κυρίως τα παιδιά. Θυμόμαστε τους δικούς μας ανθρώπους, αυτούς που χάσαμε...

Οι περισσότεροι επικροτούν αυτές τις ενέργειες της Κοινότητας και αναγνωρίζουν ότι αποσκοπούν στη σύσφιξη των σχέσεων και στη δημιουργία συλλογικής συνείδησης. Σύμφωνα με τους ίδιους:

...Η Κοινότητα κάνει ό,τι μπορεί για να συγκεντρωνόμαστε όλοι μαζί και να τηρούμε τις παραδόσεις. Και αυτό είναι πολύ σωστό...

Οι γιορτινές περιόδοι αποτελούν την καλύτερη αφορμή για οικογενειακές συνάξεις, οικογενειακά γεύματα καθώς και γεύματα που δίδονται στο σχολείο με σκοπό να έρθουν οι μικρότεροι σε επαφή με τις παραδοσιακές τροφές και να μυηθούν στο συμβολισμό τους. Το *Πέσαχ* για παράδειγμα, η γιορτή της Εξόδου από την Αίγυπτο με το πλούσιο τελετουργικό του και τη βρώση συμβολικών τροφών, που θυμίζουν τη σκλαβιά και τη θυσία, αποτελεί αφορμή για επανάληψη και επιβεβαίωση της εβραϊκής σεφαραδίτικης ταυτότητας. Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει έστω και επιγραμματική αναφορά στη διαδικασία εν-σωμάτωσης της μνήμης. Πρόκειται για μνήμη-έξη⁶ που εσωτερικεύεται και μέσα από τη βρώση και ιδιαίτερα την τελετουργική βρώση. Ενδιαφέρον αποκτά η συντήρηση της κοινής αυτής μνήμης σε συνθήκες διασποράς. Συνθήκες που, όπως έχει τονιστεί, καθιστούν τους Εβραίους λαό της μνήμης, μιας μνήμης που σωματοποιείται μέσω των τελετουργικών γευμάτων, αλλά και μέσω της τήρησης των εβραϊκών διαιτητικών κανόνων. Καθοριστική είναι η στρατηγική της επιλεκτικής μνημόνευσης. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια μιας θεσσαλονικιώτισσας Εβραίας:

...Κάθε διασπορικός λαός πρέπει να έχει μια σημαντική γιορτή. Έτσι κι εμείς, διαλέγουμε το *Πέσαχ*. Ξέρεις φέτος προσπάθησα τις μέρες του *Πέσαχ* να τηρήσω και το *κασέρ*. Έτσι μόνο για τις γιορτές...

Το εβραϊκό δημοτικό σχολείο της Θεσσαλονίκης με τους εξήντα περίπου μαθητές του λειτουργεί ως εκκολαπτήριο μνήμης και φυτώριο νέων θεσσαλονικιών Εβραίων που γνωρίζουν τη θρησκεία τους, τιμούν την παράδοσή τους και θυμούνται. Πριν την επίσημη έναρξη των εορτασμών στο σχολείο λαμβάνει χώρα ένα είδος «πρόβας» της κάθε γιορτής. Σε αυτούς τους σχολικούς εορτασμούς καταναλώνονται συμβολικές τροφές, ενώ οι δάσκαλοι εξηγούν στα παιδιά το πώς

6. Το θέμα της μνήμης-έξης ή αλλιώς της μνήμης που συνδέεται με την έννοια του «έθους» αναλύει ο κοινωνικός μελετητής Bourdieu (1977).

και το γιατί, τους διδάσκουν τη σωστή σειρά της τελετουργίας, προτρέπουν τα παιδιά να τραγουδήσουν στα εβραϊκά (που διδάσκονται στο σχολείο) και στα ισπανοεβραϊκά (που δεν διδάσκονται), τους μοιράζουν σταυρόλεξα και φυλλάδια με σπαζοκεφαλιές σχετικές με τα πρόσωπα, αλλά και τις εβραϊκές έννοιες της κάθε γιορτής. Όπως ισχυρίστηκε και μια δασκάλα:

...Δύο είναι οι λέξεις κλειδιά: παιχνίδι και υπευθυνότητα. Μέσα από το παιχνίδι τα παιδιά μαθαίνουν να αντλούν ευχαρίστηση από την τήρηση των παραδόσεων, ενώ παράλληλα μαθαίνουν να είναι πιο υπεύθυνα, δηλαδή να επιβλέπουν τους μεγαλύτερους. Καταναλώνουν τις κατάλληλες τροφές και αυτό το μεταδίδουν στα σπίτια τους. Πάνε στη μητέρα τους και τη συμβουλεύουν τι πρέπει να καταναλωθεί σε κάθε γιορτή. Αλλά και όσον αφορά το *κασέρ* φροντίζουμε να ενημερώνουμε τα παιδιά ποιες τροφές να προτιμούν. Για παράδειγμα υπάρχουν στο εμπόριο καραμέλες και παγωτά *κασέρ*. Αν προσέχουν τι αναγράφει η συσκευασία είναι εύκολο. Σαν ένα παιχνίδι. Βέβαια η τήρηση του *κασέρ* είναι λεπτή και δεν θέλουμε να πιέσουμε τα παιδιά. Είναι και οι γονείς που αντιδρούν. Νομίζουν ότι η αυστηρή τήρησή του είναι μαρτύριο. Τους εξηγούμε ότι δεν είναι έτσι...

Το σχολείο επισκέπτεται το εβραϊκό γηροκομείο της πόλης κατεξοχήν κατά τη γιορτή του *Πουρίμ*. Σε μία τέτοια γιορτή οι μαθητές με τη συνοδεία ενός μουσικού οργάνου –συνήθως ακορντεόν– τραγουδούν και στη συνέχεια προσφέρουν γλυκά στους ηλικιωμένους. Σε κάποια επίσκεψή μου μια ηλικιωμένη τρόφιμος σχολίασε: «Δεν ξέρω γιατί το κάνουν, αλλά έτσι γίνεται πάντα, έτσι πρέπει να γίνεται. Είναι παράδοση». Οι επισκέψεις των μαθητών, αλλά και των δασκάλων τους στη Συναγωγή γίνονται κάθε Παρασκευή βράδυ και κατόπιν ακολουθεί γεύμα στην Κοινότητα για όλες τις ηλικίες. Όπως παρατήρησε μια δασκάλα του εβραϊκού σχολείου:

...Το γεύμα αυτό περιλαμβάνει παραδοσιακές σεφραδίτικες τροφές όπως τα αυγά χαμινάδος, τα κεφτίκας και τις πίτες μας. Καταλαβαίνεις βέβαια πως τα παιδιά και οι έφηβοι προτιμούν άλλες, μοντέρνες γεύσεις. Γι' αυτό μαζί με τις παραδοσιακές τροφές φροντίζουμε να υπάρχουν και φαγητά όπως η πίτσα...

Αυτή η κινητικότητα μοιάζει σαν ένας αέναος διάλογος: το παρόν (το σχολείο) επισκέπτεται και διδάσκεται από το παρελθόν (το γηροκομείο) και επιστρέφει για να συνδιαλλαγεί με την οικογένεια. Ένα παρόν που φροντίζει να ανανεώνει τη θρησκευτική του ταυτότητα μέσα από τις εβδομαδιαίες επισκέψεις στη Συναγωγή, αλλά και να επιβεβαιώνει τη συλλογικότητά του μέσα από τις επισκέψεις στην Κοινότητα και τη συμμετοχή σε κοινά, παραδοσιακά γεύματα. Σχέσεις αμφίδρομες και διαλεκτικές όπου ανακαλείται και επιλέγεται το παρελθόν για την οικοδόμηση ενός βιώσιμου παρόντος και την ενόραση ενός επιθυμητού μέλλοντος.

Υπάρχουν βέβαια και αντιστάσεις, αμφισβητήσεις και απορρίψεις. Φωνές αντίδρασης και διαμαρτυρίας κυρίως ανάμεσα στους νέους των είκοσι και κάτι. Αυτούς που εναντιώνονται στην «εμμονή στο Σεφαραδισμό», αυτούς που ισχυρίζονται ότι είναι πρώτα Ευρωπαίοι και μετά Εβραίοι, υπέρμαχοι της χορτοφαγίας και της παγκοσμιοποίησης. Και βέβαια στον αντίποδα οι μεσήλικες γονείς τους, αλλά και οι ιθύνοντες της Κοινότητας που επιστρατεύουν όλες τους τις δυνάμεις για την ενδυνάμωση της Σεφαραδίτικης εβραϊκής συνείδησης μεταξύ των νέων μελών της Κοινότητας.

Εν κατακλείδι

Η τροφή είναι το δίχως άλλο... η πρώτη των αναγκών. Από τη στιγμή όμως που ο άνθρωπος δεν τρέφεται πια με άγριους καρπούς, η ανάγκη αυτή υπήρξε πάντοτε δομημένη: ουσίες, τεχνικές και χρήσεις εισέρχονται όλες σε ένα σύστημα χαρακτηριστικών διαφορών και από τούτη τη στιγμή έχει πλέον συγκροτηθεί η επικοινωνία της διατροφής.

Barthes 1998, 146

Συνοψίζοντας, επιχειρήθηκε μέσα από εθνογραφικό υλικό που αφορά τον εβραϊκό πληθυσμό της Θεσσαλονίκης να καταδειχθεί η αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στη διατροφή και στη συγκρότηση της συλλογικής μνήμης και εν τέλει στη συγκρότηση συλλογικοτήτων και ομαδοποιήσεων. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μαγειρεύουν γιατί θυμούνται και τρώνε ακριβώς για να συνεχίσουν να θυμούνται. Η διατροφή γίνεται το αφήγημα της σεφαραδίτικης ταυτότητας στο παρελθόν, αλλά και στο παρόν. Με άλλα λόγια η διατροφή συντηρεί τη μνήμη και αυτή με τη σειρά της συνθέτει την εβραϊκή ταυτότητα στη σύγχρονη Θεσσαλονίκη.

Τελικά επιβεβαιώνονται οι θεωρήσεις στο χώρο των κοινωνικών επιστημών που από τα μέσα περίπου του 20ού αιώνα και εξής τόνιζαν ότι η διατροφή καθρεφτίζει το κοινωνικό γίγνεσθαι και δύναται να γίνει μία γλώσσα που μέσα από λεκτικούς, αλλά και μη λεκτικούς κώδικες αποδομεί τη συγκρότησή της και αποκαλύπτει –κατά τον Levi Strauss– τις αντιφάσεις της. Όπως εξάλλου σημειώνεται (Σκουτέρη-Διδασκάλου 1997-1998) η διατροφή συνιστά άξονα κοινωνικής αναφοράς και αποκαλύπτει αφενός οικογενειακές σταθερές, αλλά και διαπολιτισμικές ποικιλότητες και συνιστά ένα πολύπλοκο σύστημα πολιτισμικής ταξινόμησης που θέτει σε κίνηση αναπαραστάσεις και συμβολισμούς για την ταυτότητα και τη διαφορά.

- Ασσεό et al. 1997
 Α. Ασσεό, *Τι απέγιναν οι εβδομήντα χιλιάδες Εβραίοι της Θεσσαλονίκης*, μτφ.: Ρ. Μπενβενίστε, και Χ. Σεμπρούν-Ε. Βήεελ, *Η σιωπή είναι αβάσταχτη*, μτφ.: Β. Τομανάς, εκδόσεις Νησίδες, Αθήνα, 1997.
- Barthes 1998
 R. Barthes, «Για μια ψυχο-κοινωνιολογία της σύγχρονης διατροφής» στο Α. Ματθαίου (επιμ.), *Ιστορία της διατροφής: Προσεγγίσεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας*, Μνήμων, Αθήνα, 1988.
- Bourdieu 1977
 P. Bourdieu, *Outline of a theory of practice*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1977.
- Braudel 1998
 F. Braudel, «Διατροφή και κατηγορίες της ιστορίας» στο Α. Ματθαίου (επιμ.), *Ιστορία της διατροφής: Προσεγγίσεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας*, Μνήμων, Αθήνα, 1998.
- Γκέφου-Μαδιανού 1998
 Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998.
- Caplan 1997
 P. Caplan, *Food, health and identity*, Routledge, Λονδίνο, 1997.
- Cohen 1985
 A. P. Cohen, *The symbolic construction of community*, Routledge, Λονδίνο, 1985.
- Connerton 1989
 P. Connerton, *How societies remember*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1989.
- Counihan 1999
 C. M. Counihan, *The anthropology of food and the body: Gender, meaning and power*, Routledge, Λονδίνο, 1999.
- Δημητρίου-Κοτσώνη 2001
 Σ. Δημητρίου-Κοτσώνη, «Το τραπέζι του φαγητού: Συμβολικός διάλογος, πρακτική και επιτέλεση» στο Σ. Δημητρίου (επιμ.), *Ανθρωπολογία των φύλων*, Σαββάλας, Αθήνα, 2001.
- Fischler 1988
 C. Fischler, «Food, self and identity», *Social Science Information* 27 (2), 1988, 275-92.
- Hassoun 1998
 J. Hassoun, «Από τη μνήμη στην ιστορία» στο Ο. Βαρών-Βασάρ (επιμ.), *Εβραϊκή ιστορία και μνήμη* (μτφ.: Α. Ασέρ και προλογικό σημείωμα της μεταφράστριας 23-29), Πόλις, Αθήνα, 1998.
- Hobsbawm 1997
 E. Hobsbawm, *On history*, Abacus, Λονδίνο, 1997.
- Levi-Strauss 1965
 C. Levi-Strauss, «The culinary triangle», *Partisan Review* 33, 1965, 586-95.
- Lowental 1985
 D. Lowental, *The past is a foreign country*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1985.
- Lupton 1996
 D. Lupton, *Food, the body and the self*, Sage, Λονδίνο, 1996.
- Μόλχο 1976
 Μ. Μόλχο, *In memoriam, αφιέρωμα εις μνήμην των θυμάτων του ναζισμού εν Ελλάδι*, Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1976.
- Μόλχο 1994
 Ρ. Μόλχο, «Η εβραϊκή παρουσία στη Θεσσαλονίκη», *Ο Παρατηρητής, περιοδική έκδοση λόγου & τέχνης* 25-26, 1994, 13-51.
- Μόλχο 1998
 Ρ. Μόλχο, «Τα ισπανοεβραϊκά: μια μεσογειακή γλώσσα στην καθημερινή ζωή της Θεσσαλονίκης του 20ού αιώνα», *Τα Ιστορικά* 28-29, 1998, 123-146.
- Μπενβενίστε 1999
 Ρ. Μπενβενίστε, «Εβραϊκή ιστορία. Εβραϊκή μνήμη, μνημονικοί τόποι» στο *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999.
- Μπενβενίστε & Παραδέλλης 1999
 Ρ. Μπενβενίστε & Θ. Παραδέλλης, *Διαδρομές και τόποι της μνήμης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999.
- Σαλέμ 2001
 Σ. Σαλέμ, «Το παλιό εβραϊκό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 6, 2001, 57-78.
- Σκουτέρη-Διδασκάλου 1997-1998
 Ε. Σκουτέρη-Διδασκάλου, «Ανθρωπολογία της διατροφής», σημειώσεις για το μάθημα ΛΑΚ 301: *Υλικός βίος και Οικονομική ανθρωπολογία*, Α.Π.Θ., Τομέας Νεότερης-Σύγχρονης Ιστορίας & Λαογραφίας, 1997-1998.
- Σκουτέρη-Διδασκάλου 1999
 Ε. Σκουτέρη-Διδασκάλου, «Από τον σοφρά στο τραπέζι...», *Ο Ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και στη Δύση 1453-1981*, πρακτικά του Α' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, Βερολίνο, 2-4 Οκτωβρίου, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999.
- Sutton 2001
 D. Sutton, *Remembrance of repasts: An anthropology of food and memory*, Berg, Λονδίνο, 2001.
- Van den Berghe 1984
 P. L. Van den Berghe, «Ethnic cuisine: Culture in nature», *Ethnic and Racial Studies*, 7 (3), 1984, 386-193.